

**Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin
Tədris Mərkəzi**

“Sahibkarlıq fəaliyyətinin mahiyyəti və formaları”

mövzusu üzrə

TƏLİM MATERIALI

Dinləyicilər: Müsabiqə yolu ilə vergi orqanlarına staj müddətinə işə qəbul

edilən əməkdaşlar;

Təhsilalma forması: Əyani

Tədris müddəti: 4 saat

Müəllif: Əliyev Aqşin

Tədrisin məqsədi – Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi mahiyyəti, formaları, mahiyyəti, və təsnifatı barədə biliklərin verilməsi.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra iqtisadiyyat sahəsində qarşıda duran duran əsas məsələ bazar iqtisadiyyatına keçidin həyata keçirilməsindən ibarət oldu. Ötən illər ərzində iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi istiqamətində müxtəlif sahələr üzrə yeni qanunlar qəbul edilmişdir. Onların arasında büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində formalaşmış qanuvericilik bazası xüsusi yer tutur.

Bunların nəticəsində respublikada iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi və vergi sistemi mexanizmi təkmilləşdirilmiş, islahatların uğurlu aparılması üçün zəmin yaranmışdır. Vergi siyasəti iqtisadiyyatdan ayrılmazdır. Vergi siyasəti ilə iqtisadi inkişaf arasında qarşılıqlı asılılıq mövcuddur. Vergi siyasəti, bir tərəfdən yeni iş yerlərinin açılmasında, iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır, digər tərəfdən isə iqtisadi artım birbaşa olaraq vergi daxilolmalarına təsir göstərir.

Tədris materialı «Peşə hazırlığının ümumi əsasları» təlim kursununun dinləyicilərinə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasəti və həyata keçirilən islahatları, vergi sistemi, makroiqtisadi göstəricilər və onların təhlili, maliyyə bazarı, büdcə sistemi, mikro səviyyədə korporativ maliyyə, tələb, təklif və tarazlıq, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı iqtisadi tənzimləmə məsələlərini mənimsətmək məqsədi daşıyır. Proqramda həmçinin kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş mühasibat uçotu, mühasibat uçotunun yeni hesablar planı və ikili mühasibat yazılışları, vergi ödəyicisinin fəaliyyətində istifadə etdiyi ilkin uçot sənədləri və mühasibat uçotu registrləri öz əksini tapmışdır. Təlim zamanı torpaq, tikili, avadanlıqların (əsas vəsaitlər) və qeyri-maddi aktivlərin, ehtiyatların və kreditor borcların, pul vəsaitləri və sair qısamüddətli aktivlərin, kapitalın və öhdəliklərin, gəlirlərin, xərclərin və maliyyə nəticələrinin uçotu, maliyyə-mühasibat hesabatlarının tərkibi və məzmununun tədrisi nəzərdə tutulur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin mahiyyəti və formaları

Sahibkarlığın iqtisadi fəaliyyət növü kimi yaranma tarixi orta əsrlərdən başlanır. Artıq bu dövrlərdə tacirlər, satıcılar, sənətkarlar, habelə, xeyriyyəçi missionerlər belə sahibkarlıqla məşğul olmağa başlamışdılar. Kapitalizmin yaranması ilə əlaqədar sərvətin artırılmasına cəhd mənfəətin həcmnin də hədsiz dərəcədə artmasına gətirib çıxardı.

XVI əsrin ortalarından etibarən səhm kapitalı əsasında səhmdar cəmiyyətləri təşkil edilməyə başladı. İlk səhmdar şirkəti beynəlxalq ticarət sferasında yaradılmışdır. 1554-cü ildə Rusiyada ticarət etmək üçün İngiltərə ticarət şirkətinin əsası qoyuldu. 1600-cü ildə İngiltərənin OST-İndiya şirkəti təsis edildi.

1694-cü ildə İngiltərədə və 1695-ci ildə Şotlandiyada ilk səhmdar bankının əsası qoyuldu. 17 əsrin sonu və 18 əsrin əvvəllərində əksər ölkələrdə bank fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı səhmdar cəmiyyətlər geniş spektrdə inkişaf etməyə başladı. XX əsrin əvvəllərində Rusiya iqtisadiyyatında istehsal olunan sənaye məhsulunun 3/2 səhmdarların, payçı və digər kollektiv formalarının payına düşürdü. Ən çox vəsait neft, pambıq emalı, ticarət və kredit sahələrinə qoyulurdu. Bu proseslərin inkişafı nəticəsində firmaların inhisarlaşması daha da gücləndi. Lakin, I

Dünya müharibəsindən və oktyabr inqilablarının güclü təsiri nəticəsində bazar iqtisadiyyatına istiqamətlənən sahibkarlıq kursu tamamilə ləğv edildi. Bütün iri müəssisələrdə habelə, bütün xüsusi sahibkarların əmlakları və istehsal vasitələri milliləşdirildi.

XX illərin sonlarında etibarən həyatı keçirilən məcburi kollektivləşdirmə sahibkarlığı yenidən məhdudlaşdırdı. 90-cı ildən etibarən sosializm sisteminin dağılması sahibkarlıq fəaliyyətinə şərait yaratdı. Müstəqillik əldə etmiş respublikalarda mülkiyyət və sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında qəbul edilən qərarlar bu fəaliyyət növünün hüquqi əsasını yaratmışdır. Bu dövrdən etibarən xüsusi mülkiyyət və sahibkarlıq fəaliyyəti səhmdar cəmiyyətlərinin və digər təsərrüfatçılıq formalarının inkişafı ilə yenidən bərpa olundu.

Sahibkarlıq inkişaf mərhələsinə görə dörd qrupa ayrılır:

- kommersiya ideyasını həyata keçirmək və mənfəət götürmək məqsədilə iqtisadi risk edən mülkiyyətçilərin fəaliyyətləri;
- yeni ideya yaranması və mənimsənməsini keyfiyyətə yeni növ məhsulların işlənilməsinə, istehsalın inkişafının perspektiv amillərinin əldə edilməsini, istehsalçılar tərəfindən xidmətin yeni üsullarının və yeni investisiya tətbiqinin yeni sahələrinin tapılması üzrə axtarışların aparılması və onları həyata keçirənlərin fəaliyyətini;
- sahibkarlıq subyektin bazar iqtisadiyyatı şəraitində qanunvericiliyə uyğun şəkildə həyata keçirilib, mənfəət əldə edilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti;

Bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı bilavasitə biznes fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Biznes – istehlakçıların tələbatının öyrənilməsi və mənfəət alınması məqsədilə

təşəbbüskar insanlar arasındakı işgüzar münasibətlərin məcmusudur. Biznes fiziki şəxslər, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən təbii sərvətin istismarı, müxtəlif növ məhsulların istehsalı və satışı, xidmətlərin göstərilməsi və sair üzrə həyata keçirilən işlərdir. Biznes qazanc əldə etmək üçün iqtisadi fəaliyyət növü olub, «iş», «işgüzarlıq», mənasını daşıyır.

Sahibkarlıq biznesin ayrılmaz tərkib hissəsidir, onun mühüm istiqaməti sayılır. Biznes bütöv bir sistemdir, onun tərkibinə sahibkarlıq, istehlak, əmək və dövlət biznes növlərinə daxildir.

Ümumiyyətlə, “sahibkar” və “sahibkarlıq fəaliyyəti” haqqında müxtəlif fikirlər və anlayışlar mövcuddur. “Sahibkar” ifadəsi iki sözün birləşməsindən –“sahib” və “kar” sözlərindən əmələ gəlmişdir. “Sahib” sözü ərəb dilində olub “yiyə”, “mülkiyyətçi” deməkdir. “Kar” ifadəsi isə fransız sözü olub, “fəaliyyət”, “iş” mənasını daşıyır. “Sahibkar” ifadəsini ilk dəfə olaraq, Qərb iqtisadiyyatında fransız iqtisadçısı R.Kantilyon (1680-1734) tərəfindən işlədilmişdir. O, mənfəət götürmək məqsədilə məhsulu digərlərindən müəyyən qiymətə alaraq, bazarda özünə xeyirli qiymətə satmağa çalışan adamları “sahibkar” adlandırmışdır. Onun fikrincə, sahibkarlıq fəaliyyəti müxtəlif növ əmtəələr və tələblə təklif arasında münasibət yaratmağa xidmət edir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında fikirlər A.Smitin (1723-1790) iqtisadi nəzəriyyəsində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, o, sahibkarı öz istehsalını planlaşdıran və təşkil edən, onun nəticələri üçün risk edən mülkiyyətçi kimi nəzərdə tutur.

Beləliklə, Sahibkarlıq fəaliyyəti - fiziki şəxslərin, onların birliklərinin, habelə, hüquqi şəxslərin mənfəət və ya şəxsi gəlir əldə edilməsi məqsədilə özlərinin cavabdehliyi və əmlak məsuliyyəti ilə yaxud, digər hüquqi və ya fiziki şəxslərin adından qanunvericiliklə qadağan edilməyən təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növləri o cümlədən, məhsul istehsalı, satışı və xidmətlər göstərilməsi formasında həyata keçirdikləri müstəqil təşəbbüskarlıq fəaliyyətidir.

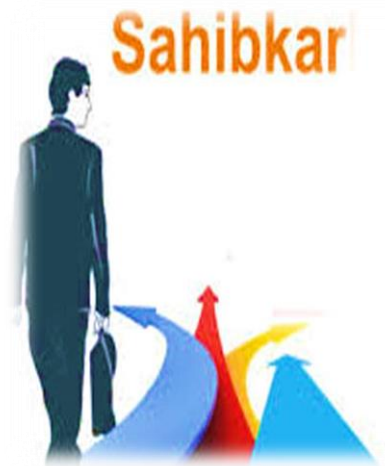
Sahibkar – risk şəraitində fəaliyyət göstərən, təşəbbüskar, yaradıcı, sosial – iqtisadi mexanizmi təşkil edən insandır. Sahibkar – sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan insandır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə aşağıdakılar məşğul ola bilərlər;

- fəaliyyət qabiliyyəti olan, respublikanın hər bir vətəndaşı;
- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslər;
- hər bir xarici vətəndaş və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs;
- xarici hüquqi şəxslər.

Sahibkarlığın subyektləri həm fərdi adamlar və ya partnyorların birliyi ola bilər. Sahibkarlığın subyektivi fərdi adamlar şəxsi, yaxud, ailə müəssisə təşkil etmək yolu ilə çıxış edirlər. Sahibkarlığın obyektivi kimi tərəfdaşların birlikləri müxtəlif təsərrüfat assosiasiyaları, icarə kollektivləri, səhmdar cəmiyyətləri, yoldaşlıq formasında çıxış edə bilərlər.

“Sahibkarlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda sahibkarlıq fəaliyyətinin dayandırılması və ona xitam verilməsi qaydalarından da danışılır. Bu qanunda göstərilir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin dayandırılması haqqında qərarı sahibkarın özü qəbul edə bilər. Lakin bəzi səlahiyyətli orqanlar sahibkarlıq fəaliyyətinin dayandırılması barəsində təqdimat vermək hüququna malikdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinə xitam verilməsi haqqında qərarı da sahibkar özü və ya müvafiq rayonun məhkəməsi qəbul

edə bilər. Sahibkar vəfat etdikdə onun əmlakı varisinə keçir. Bağlaşma əsasında həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyətinə aşağıdakı hallarda xitam verilir: a) bağlaşmanın müddəti başa çatdıqda; b) tərəflərin razılığı olduqda; c) məhkəmənin qərarı çıxarıldıqda; d) bağlanmada nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

Beləliklə, sahibkarlıq fəaliyyətinin ən mühüm cəhətlərinə aid etmək olar:

1. Təsərrüfat subyektlərinin sərbəst və müstəqil olması. Hər bir sahibkar istənilən məsələ üzrə qərar qəbul edərkən sərbəstdir, hüquqi norma çərçivəsində.

2. İqtisadi maraqlar. Sahibkarın başlıca məqsədi yüksək mənfəət əldə etməkdir.

Sahibkarların aşağıdakı hüquqları vardır:

- istənilən müəssisələri yaratmaq və onların idarəetmə orqanlarında iştirak etmək;
- dövlət və digər mülkiyyət formalarına əsaslanan müəssisələrin əmlakını tamamilə və ya qismən mənimsəmək;
- başqa müəssisələrin fəaliyyətində payçı kimi iştirak etmək;
- işçiləri işə qəbul etmək və onların əməyinin ödənilməsinin forma və sistemlərini müəyyənləşdirmək;
- təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətini müstəqil həyata keçirmək;
- məhsul göndərmələri və istehsal olunan məhsulun iştirakçıları seçmək və öz məhsulları üçün qiymətlər müəyyənləşdirmək;
- sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdiyi mənfəətdən (təsərrüfat hesablı gəlirdən) müvafiq qaydada gəlir vergisi verdikdən sonra qalan mənfəətdən (gəlirdən) sərbəst istifadə etmək;
- xarici-iqtisadi münasibətlərdə iştirak etmək və s.

Sahibkarların aşağıdakı vəzifələri vardır:

- işə qəbul edilən vətəndaşlarla müqavilə bağlamaq;
- işçilərin ictimai və siyasi partiyalarda birləşməsinə mane olmamaq;
- işçilərə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş əmək haqqının minimum məbləğindən az olmayan səviyyədə əmək haqqı vermək;
- dövlət sığorta fonduna müəyyən olunmuş qaydada və məbləğdə ayırmalar ödəmək;
- qanunvericilikdə müəyyən olunmuş həcmdə vergilər ödəmək;
- işçilərə bağlanmış müqavilələrə müvafiq iş şəraiti yaratmaq və onu daima yaxşılaşdırmaq və s.

Sahibkar, öz fəaliyyətinə başlamazdan öncə, müəyyən analitik iş görməlidir:

- fəaliyyətin əsas istiqamətlərini seçmə;

Burada xüsusi təcrübəsi və mövcud potensial, rəqabət dərəcəsi və nəzərdə tutulan tələbi nəzərə almaq zəruridir.

- işgüzar (ticarət) zonasını, kommersiya imkanlarının həcmi müəyyənləşdirmək, habelə, peşəkar icraçı kollektiv formalaşdırmaq;
- maliyyə imkanlarını qiymətləndirmə yəni, firmanın fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri xərclərin səviyyəsini, biznes-tsikl başlamaq üçün dövriyyə vəsaitinin həcmi habelə, nizamnamə kapitalının həcmi və maliyyələşdirmənin mümkün mənbələrini müəyyənləşdirmək.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif növləri mövcuddur.

Sahibkarlıq fəaliyyəti müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifləşdirilir. Bu əlamətlər aşağıdakılardır:

- 1) fəaliyyət növünə görə;
- 2) mülkiyyətin formasına görə;
- 3) mülkiyyətçilərin sayına görə;
- 4) təşkilati-hüquqi formalarına görə;
- 5) təşkilati-iqtisadi formalarına görə;

6) muzzdu əməkdən (işçi qüvvəsindən) istifadə dərəcəsinə görə və s.

İri, orta və kiçik sahibkar meyarları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci il 5 iyun tarixli 215 qərarı ilə nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir:

İri, orta və kiçik sahibkar meyarları:

Sahibkarlıq subyektlərinin ölçüsünə görə kateqoriyası	İşçilərinin orta siyahı sayı	İllik gəliri
<i>Kiçik sahibkar</i>	25 nəfərədək	200 min manatadək
<i>Orta sahibkar</i>	25 nəfərdən 125 nəfərədək	200 min manatdan 1.250 min manatadək
<i>İri sahibkar</i>	125 nəfər və ondan yuxarı	1.250 min manat və ondan yuxarı

Növünə və ya təyinat istiqamətlərinə görə sahibkarlıq fəaliyyəti istehsal, kommersioniya, maliyyə, məsləhət və s. sahələr üzrə fərqləndirilir.

Mülkiyyət formasına görə müəssisənin əmlakı xüsusi, dövlət, bələdiyyə və həmçinin ictimai birliklərin mülkiyyəti də ola bilər. Bu baxımdan dövlət mülkiyyət hüququnun reallaşdırılması ilə bağlı müəssisənin əmlakının bu və ya digər mülkiyyət formasında olmasına heç bir məhdudiyət qoya bilməz.

Mülkiyyətçilərin sayına görə sahibkarlıq fəaliyyəti fərdi və kollektiv xarakter daşıya bilər. Fərdi sahibkarlıqda mülkiyyət yalnız bir fiziki şəxsə məxsus olur. Kollektiv sahibkarlıqda isə mülkiyyət eyni zamanda bir neçə subyektə aid olur. Əmlaka sahiblik, istifadə və sərəncam vermə hüququ yalnız kollektiv üzvlərinin və bütün mülkiyyətçilərin razılığı ilə həyata keçirilə bilər.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir təşkilati-hüquqi formalarından biri də təsərrüfat cəmiyyətidir. Onun məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər, səhmdar cəmiyyətləri, asılı cəmiyyətlər kimi növləri fərqləndirilir. Məhdud məsuliyyətli yoldaşlıq müəssisəsinin yaradılması bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən təsis edilir. Bu cəmiyyətin nizamnamə kapitalı hər bir təsisçinin kapitalının xüsusi çəkisi əsasında formalaşır. Əlavə məsuliyyətli cəmiyyətin təsis sənədləri əsasında müəyyən edilmiş əmanətin dəyəri çərçivəsində istər öz əmanətləri üzrə öhdəliklərə və istərsə də cəmiyyətin bütün fəaliyyətinə birgə məsuliyyət daşıyır.

Səhmdar cəmiyyətlərinin əksəriyyəti dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə əsaslanan müəssisələrin özəlləşdirilməsi yolu ilə yaradılır.

Səhmdar cəmiyyəti qapalı, yaxud açıq tipli səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Səhmləri yalnız təsisçilər arasında bölüşdürülən və təsisçilərin əksəriyyətinin razılığı ilə özgəninkiləşdirilən cəmiyyət qapalı tipli səhmdar cəmiyyəti hesab edilir. Səhmləri müstəqil surətdə özgəninkiləşdirilə bilən cəmiyyət açıq tipli səhmdar cəmiyyəti hesab edilir.

Səhmdar cəmiyyəti azı üç fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən təsis edilir. Səhmdar cəmiyyəti dövlət müəssisəsinin çevrilməsi əsasında da yaradıla bilər və bunu parlament müəyyənləşdirir. Səhmdar cəmiyyətinin yaradılmasında dövlət müəssisəsi iştirak etdikdə Maliyyə Nazirliyinin rəyi olmalıdır. Cəmiyyətin ilkin mənfəətinin məbləğindən səhmdar malik olduğu səhmin və ya müvəqqəti səhm şəhadətnaməsinin dəyərinə

uyğun olaraq dividend alır. Hər bir səhmə düşən dividendin məbləği səhmdarların ümumi yığıncağında müəyyən edilir. Hər bir səhmdar malik olduğu səhmlərin sayına görə səs verir.

Unitar müəssisələr dedikdə, mülkiyyətçiyə təhkim olunmuş əmlaka görə xüsusi mülkiyyət hüquqları olmayan kommersiya təşkilatı nəzərdə tutulur. Unitar müəssisəsinin əmlakı bölünməzdir. Əmlak müəssisəsinin işçiləri, eləcə də digər şəxslər arasında bölüşdürülə bilməz.

Unitar formalı müəssisələr yalnız dövlət və bələdiyyə müəssisələri ola bilərlər. Unitar müəssisələrin əmlakı dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində olub, operativ idarəetmə əsasında fəaliyyət göstərir.

Sahibkarlığın əsas təşkilati-iqtisadi formalarına aşağıdakılar aid edilir:

- 1) konsernlər;
- 2) assosiasiyalar;
- 3) konsersiumlar;
- 4) sindikatlar;
- 5) kartellər;
- 6) maliyyə-sənaye qrupları.

Konsernlər - çoxsahəli səhmdar cəmiyyətləri olub, müəssisəyə iştirak sistemi vasitəsilə nəzarət edirlər. Konsernlər müxtəlif şirkətlərdən səhm nəzarət paketini əldə edirlər və həmin şirkətlər isə konsernə daxil olurlar. Öz növbəsində, konsernə daxil olan şirkətlər də səhmdar şirkətlərinin nəzarət səhm paketini əldə etmiş olur.

Assosiasiyalar - iqtisadi cəhətdən müstəqil müəssisələrin könüllü birliyi. Assosiasiyaların tərkibinə eyni istiqamətdə ixtisaslaşmış və müəyyən ərazidə yerləşən müəssisə və təşkilatlar daxil olur. Assosiasiyaların yaradılmasında əsas məqsəd elmi-texniki, istehsal, iqtisadi, sosial və digər məsələlərin həllində birgə fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir.

Konsersium - birgə iri maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirmək məqsədilə sahibkarların birliyi. Sahibkarların bu cür birliyi iri layihələrə imkan verir. Elmi-texniki inqilab şəraitində elmi nailiyyətləri birgə tətbiq etmək məqsədilə konsersiumlar yeni sahələrdə yaradılır.

Sindikat - məhsul satışını həyata keçirmək və rəqabəti təmin etmək məqsədilə yaranan sahibkarlar birliyi.

Kartel - istehsal edilən məhsulun və göstərilən xidmətlərin qiymətləri, bazarda satışının həcmi ilə bağlı sahibkarlar arasında bağlanan razılaşmadır.

Maliyyə-sənaye qrupları - özlərində sənaye, bank, sığorta və ticarət kapitallarının birliyini əks etdirir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin təsnifatı:

1. ***İstehsal sahibkarlığı***
2. ***Kommersiya sahibkarlığı***
3. ***Maliyyə sahibkarlığı***
4. ***Konsultativ sahibkarlıq***

Biznesin növləri sahibkarın fəaliyyətini, əsas sferasını müəyyən edirlər. Sahibkarlıq fəaliyyətinin istehsal, kommersiya, maliyyə və konsultativ növləri fərqləndirilir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin növləri bir – biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olub, bir – birini tamamlayır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin növləri içərisində **istehsal sahibkarlığı** ən prioritet sahələrdən olub, daha çox mürəkkəbliyi ilə xarakterizə olunur. İstehsal sahibkarlığı fəaliyyətinin ən aparıcı növü hesab edilir. Bura da məhsul istehsal olunur, iş və xidmət yerinə yetirilir, müəyyən mənada dəyər yaradılır.

İstehsal fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən hər bir sahibkar öncə müəyyənləşdirməlidir ki, hansı konkret məhsulu istehsal edəcək, hansı xidmət növü göstəriləcək. Sonra sahibkar marketing fəaliyyətinə başlayaraq istehsal edəcəyi məhsula və göstərəcəyi xidmətə olan tələbatı müəyyənləşdirməli, potensial istehlakçını axtarıb tapmalı, onunla birbaşa əlaqəyə girməlidir. Sahibkarlıq riskini minimuma endirmək məqsədilə sahibkarla potensial istehlakçı arasında kontrakt, saziş imzalanır.

Kommersiya sahibkarlığın ən geniş yayılmış formaları kimi əmtəə birjalrı və ticarət təşkilatları fərqləndirilir.

Əmtəə birjası – topdansatış əmtəə bazarında alıcıların əvvəlcədən əmtəəpartiyaları ilə tanış olmadan sövdələşdikləri növ müxtəlifliyidir. Əmtəə birjasında kommersiya vasitəçiləri və onların ticarət əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün istifadə etdikləri nümayəndələr könüllü olaraq birləşirlər. Bu cür birjalrın vəzifəsi – azad rəqabətin idarə edilməsi mexanizmini yaratmaqdan və onun köməyi ilə tələb və təklifin dəyişməsi nəzərə alınmaqla real bazar qiymətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Əmtəə birjası – topdansatış bazarlarının müntəzəm fəaliyyət göstərən ən inkişaf etmiş formasıdır. Bu cür birjalr uzun illər iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə fəaliyyət göstərmişdir. Xüsusi əmtəə birjalrına misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- London (əlvan metal);
- Liverpul (pambıq);
- Sinqapur (kauçuk) və sair.

Əmtəə birjalrı aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirir:

1. ticarət sazişlərinin bağlanmasına görə vasitəçilik xidmətlərinin göstərilməsi;
2. ticarət mübahisələrinin həll edilməsi və ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsi.
3. istehsalın vəziyyəti, qiymət və digər faktorlar haqqında məlumat.

Əmtəə birjalrı qapalı və açıq formada fəaliyyət göstərirlər. Qapalı birjalrda aparılan ticarət sövdələşmələrində ancaq brokerlər, alıcı və satıcı arasında vasitəçilik edən birja vasitəçiləri, açıq birjalrdakı ticarət sövdələşmələrində isə müştərilər iştirak edir.

Hər hansı kommersiya əməliyyatının ümumi proqramına aşağıdakılar daxildir:

- ticarət – vasitəçilik fəaliyyətini yerinə yetirmək üçün muzzdlu işçilər götürmək (məhsulların alınması, onun daşınması, satış, reklam və sair).
- məhsulların satılması və saxlanması üçün zəruri olan ticarət məntəqələrinin, bazarın, anbarların əldə edilməsi və ya icarəyə götürülməsi;
- növbəti satış üçün əmtəənin alınması;
- əməliyyatların maliyyələşdirilməsi üçün kreditə pul vəsaitlərinin götürülməsi və kreditdən istifadəyə görə faiz ödənilməsi;
- əməliyyatların planlaşdırılması, sənədləşdirilməsi və tənzimlənməsi üçün tələb olunan zəruri informasiyaların əldə edilməsi.
- dövlət maliyyə orqanlarına ödənişlər, habelə: vergi ödəmələri, əməliyyatların qeydiyyatdan keçirilməsi.

Maliyyə sahibkarlığının fəaliyyətinin əsas sahələrini kommersiya bankları və fond birjalrı təşkil edir. Bu strukturlarhəm də bazar münasibətlərinin ən mühüm atributlarıdır.

Kommersiya bankları səhmdar tipli maliyyə-kredit idarəsi olub, kommersiya təşkilatlarının haqqı ödənilməklə kreditləşdirir, pul əmanətlərinin (depozit) qəbulunu həyata keçirir və müştərilərin tapşırığı ilə digər əməliyyatlar aparır. Kommersiya banklarının gəlirlərinin əsas mənbəyi depozitlərin faiz dərəcələri, cəlb edilmiş vəsaitlər ilə ssuda vasitələri arasındakı fərqdən ibarətdir.

Fond birjalrı dedikdə, təşkilati cəhətdən qeydiyyatdan keçmiş, müntəzəm olaraq fəaliyyət göstərən qiymətli kağızlar bazarı nəzərdə tutulur. Bunlar da ilk növbədə, kapitalın mobilliyinin yüksəldilməsinə və aktivlərin real dəyərinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edir. Fond birjalrının formalaşma prinsipi tələb və təkliflərin operativ tənzimlənməsinə əsaslanır.

Qiymətli kağızlar bazarının yaranmasının başlanğıc mərhələsində dövlətin əsas vəzifəsi bu sferada münasibətlərin hüquqi əsasını yaratmaqdır. Bunun üçün ilk növbədə aşağıdakı sənədlər olmalıdır:

- fond birjası və qiymətli kağızlar haqqında qanun;
- səhmdar cəmiyyətləri haqqında qanun;
- broker firmaları haqqında əsasnamə.

«**Konsultant**» sözünün latın dilində hərfi mənası məsləhətçi deməkdir. Xarici ölkələrin təcrübəsində haqqı ödənilməklə verilən məsləhətlər idarəetmənin müəyyən sahəsi olub, konsaltinq adını daşıyır.

Konsultativ xidmətlər birdəfəlik şifahi məsləhətlər formasında həyata keçirilir. Lakin, onlar konsultativ layihələr formasında da verilə bilər. Konsultativ layihələr aşağıdakı mərhələlər əsasında həyata keçirilir:

- problemin araşdırılması və ya diaqnostika;
- qərar layihəsinin hazırlanması;
- qərar layihəsinin həyata keçirilməsi;

Konsultativ xidmətin müxtəlif metodları mövcuddur. Bunlara ekspert, proses və təlimatlar aiddir.

Ekspert konsultativ xidmətlər - konsaltinqin ən passiv formasıdır. Bu zaman konsultant (məsləhətçi) diaqnostika, qərar layihəsinin hazırlanması və onun tətbiqinə dair məsləhətlərin verilməsini müstəqil şəkildə həyata keçirir. Bu şəraitdə müştəri konsultantı yalnız zəruri informasiyalarla təmin edir.

Prosessual konsultativ xidmətlər zamanı konsaltinq firmasının mütəxəssisi layihələrinin hazırlanmasının bütün mərhələlərində müştərilərlə fəal qarşılıqlı əlaqədə olub, öz ideya və təkliflərinə qarşı tərəflərin münasibətini öyrənir.

Təlim xarakterli konsultativ xidmətlər zamanı mütəxəssislərin başlıca vəzifəsi qərarların hazırlanması və ideyaların yaradılması üçün münbit şərait yetişdirməkdən ibarətdir.

Nəzarət sualları:

1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı tarixi ərzində onun tənəzzül prosesi hansı dövrə təsadüf etmişdir və səbəbləri hansı amillərdə əlaqədar idi? Fikrinizi əsaslandırın.
2. Biznes fəaliyyətinin tərkib hissəsinə hansı sahələr daxildir?
3. İstehlakçıların tələbatının öyrənilməsi və mənfəət alınması məqsədilə təşəbbüskar insanlar arasındakı işgüzar münasibətlərin məcmusu necə adlanır?
4. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyəti ilə kimlər məşğul ola bilər?
5. "Sahibkarlıq haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu əsasən hansı məqamları özündə əks etdirir?"
6. Sahibkarlıq fəaliyyətinin ən mühüm xüsusiyyətinə nələr daxildir?
7. Sahibkarların hüquq və vəzifələri nədən ibarətdir?
8. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə əsaslanan müəssisələrin özəlləşdirilməsi yolu ilə yaradılan səhmdar cəmiyyətləri necə adlanır?
9. ASC, MMC və QSC-in xüsusiyyətlərini fərqləndirin və müxtəlif nümunələr göstərməklə fikrinizi əsaslandırın.

10. Mülkiyyətçiyə təhkim olunmuş əmlaka görə xüsusi mülkiyyət hüquqları olmayan kommersiya təşkilatı necə adlanır?
11. Mülkiyyət formasına görə sahibkarlığın hansı növləri var və onlar bir-birindən necə fərqlənir?
12. Sahibkarlığın əsas təşkilati-iqtisadi formalarına növləri hansılardır və onları fərqləndirən əsas xüsusiyyətlər nələrdir?
13. Topdansatış bazarlarının müntəzəm fəaliyyət göstərən ən inkişaf etmiş forması necə adlanır və nümunələr göstərin
14. Qiymətli kağızlar bazarı ilə məşğul olan hansı fəaliyyət sahəsi maliyyə sahibkarlığına daxildir?
15. Konsultativ sahibkarlığın iş fəaliyyətini izah edin.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Seyfullayev İ.Z. “Sahibkarlığın tənzimlənməsinin iqtisadi-psixoloji məsələləri”, Azərbaycanın Vergi Xəbərləri, 2011, №8, səh. 43-62
2. P.Rzayev “Sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında vergi tənzimlənməsinin rolu”. Azərbaycanın Vergi Xəbərləri , 2011, №11, səh 45-55
3. Azərbaycanda Kiçik və Orta Müəssisələr üzrə araşdırma. Bakı 2009, 168s.
4. Y.Kəlbəyev, T.Naqiyev İkiqat vergitutma və onun aradan qaldırılmasının əsas aspektləri. Azərbaycanın Vergi Jurnalı, 2014, № 2, səh.73-98.
5. M.S. Hüseynova, Kiçik biznes, Sumqayıt-2013, 327s.
6. V.Niftullayev (2002). Sahibkarlığın əsasları. Zaman nəşriyyatı Bakı 617s.
7. Ə. İmanov “Kiçik sahibkarlıq” Bakı – 2007.